

*О.М. Вілета**Olexandra N. Vileta*

РІВЕНЬ ДОВІРИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ДО ДІЯЛЬНОСТІ ДЕПУТАТІВ ВЕРХОВНОЇ РАДИ І–ІV СКЛИКАНЬ, ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА РУХІВ

Abstract. The article studies the problem of the level of trust of the Ukraine's population to the activity of deputies of the Verkhovna Rada of the I–IV convocations, political parties, and movements, as an element of the parliamentary structure, on the basis of data of the monitoring performed by the Institute of Sociology of the NAS of Ukraine in 1991, 1994–2006. A special attention is paid to the low level of trust in the political parties and movements, some deputies of the Verkhovna Rada, and political leaders and to the factor of the presence of many parties in the parliamentary system.

Рівень довіри українського народу депутатам Верховної Ради й політичним партіям та рухам є важливою характеристикою політичного життя українського суспільства, і ця проблема потребує, поза всяким сумнівом, дослідження. Це дозволить відстежити певні закономірності у взаємовідносинах між народом і парламентом чи політичними партіями та рухами й передбачити наслідки.

Метою цієї статті є дослідження динаміки рівня довіри громадян України до діяльності народних депутатів Верховної Ради, політичних партій та рухів упродовж усього періоду від часу здобуття країною незалежності. Для цього автор використовує дані моніторингу Інституту соціології НАН України починаючи з 1994-го по 2006 р., та результати досліджень 1991 р., проведених Інститутом соціології НАН України і Центральньо-Українським відділенням Загально-союзного центру вивчення громадської думки. На цій основі проаналізовано рівень довіри до парламенту та чинники, що впливають на його динаміку. Про динаміку довіри у громадській думці до депутатів Верховної Ради України І–ІV скликань, до політичних партій і рухів як важливої складової політичної діяльності можна говорити на основі і в контексті даних, отриманих в результаті опитувань стосовно довіри до влади, до політичних партій і рухів, до політичних лідерів та депутатів Верховної Ради, а також щодо необхідності в Україні багато-партійної системи й щодо обрання певних політичних течій. Дослідницьку увагу привертає також співвідношення отриманих результатів із демократичними процесами, що відбуваються в країні.

Із соціологічної точки зору це дослідження є ще однією спробою відстежити певні тенденції в еволюції взаємовідносин “народ України – парламент”.

Українські соціологи М. Шульга, Є. Головаха, Н. Паніна, І. Бекешкіна та інші досліджували різні аспекти вияву довіри в громадській думці українського суспільства до політичних інститутів, до партій і політичних лідерів. М. Шульга описав основні проблеми парламентаризму в Україні та динаміку образу Верховної Ради у громадській думці українського суспільства за період з 1991-го по 2001 р. Є. Головаха проаналізував ставлення населення України до партій і їх участі на виборах на багатопартійній основі, Н. Паніна на основі даних моніторингу Інституту соціології НАН України дослідила ставлення українського народу до політики владних структур і до політичних лідерів, І. Бекешкіна досліджувала роль українських партій на виборах і рівень довіри громадськості до політичної діяльності партій.

Для висвітлення проблеми ми звернулися також до праць відомих у цій галузі зарубіжних дослідників – М. Вебера [7], С. Роккана, Дж. Сарторі [5], які висвітлювали проблеми парламентаризму і розвитку політичних партій та рухів. М. Вебер розглядав природу політичного лідерства, сформованого в стінах парламенту, С. Роккан описав формування моделей партійних систем у країнах СНД, Дж. Сарторі розробив класифікацію типів партійних систем. Ці концепції в деякій мірі розкривають тенденції досліджуваної проблеми в українській державі.

На час проголошення незалежності України довіра до Верховної Ради як законодавчого інституту була дуже низькою. За даними, наведеними М. Шульгою, під час опитування, проведеного Інститутом соціології НАН України у січні 1991 р., була зафіксована повна довіра парламенту в 5% респондентів, значна довіра – в 15%, незначна довіра – у 38% і ніякої довіри – у 27% [1, с. 483]. Тобто, з самого початку роботи Верховної Ради України першого скликання (або Верховної Ради УРСР 12-го скликання), обраної в 1989 р., населення не надто довіряло своєму вищому законодавчому органу. Досліджуючи рівень довіри парламенту, важливо звернутися до інших індикаторів політичного життя країни.

Питання довіри парламенту пов'язане з довірою політичним партіям і рухам, представленим у Верховній Раді, хоча на початку діяльності українського парламенту, коли діяла мажоритарна система виборів, роль політичних партій і рухів не була настільки важливою порівняно з третім і четвертим скликанням Верховної Ради, коли діяла мажоритарно-пропорційна система виборів.

Цікавою є динаміка рівня довіри населення політичним партіям і рухам. Починаючи з серпня 1991 р., коли заборонили компартію, рівень довіри до неї суттєво впав, але й не збільшився рівень довіри до опозиційних партій. За даними опитування Інституту соціології НАН України, в листопаді 1991 р. індекс довіри партіям у балах дорівнював – 0,5 за шкалою, де “0” – “ніякої” довіри, а “3” бали – “повна” довіра. Схожа тенденція спостерігалась і стосовно роботи парламенту – 0,9 бала [2, с. 32–33].

За результатами моніторингу Інституту соціології НАН України, починаючи з 1994-го до 2002 р., коли істотно зросла довіра до партій як складових парламентської системи, порівняно з попередніми даними, кількість людей, які висловлювали довіру, була загалом доволі низькою і не перевищувала 24%. За цей період найбільший рівень довіри партії отримували в роки виборів до Верховної Ради – у 1994 – 13,9%, і в 1998 р. – 23,4% (табл.1).

Таблиця 1

**Динаміка розподілу відповідей респондентів на запитання
“Чи є в Україні серед наявних на сьогодні політичних партій і рухів такі,
яким можна довірити владу?”, %**

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Ні	28,0	30,3	30,2	34,0	26,6	30,4	31,2	33,1	27,5	35,9	30,9	23,4
Важко сказати	59,6	60,6	57,6	54,7	49,5	50,1	51,8	49,3	39,8	40,9	43,3	42,1
Так	13,9	8,7	12,2	11,3	23,4	19,3	16,7	17,4	32,4	23,0	25,5	37,4
Не відповіли	1,2	0,4	0,0	0,0	0,5	0,1	0,3	0,3	0,3	0,2	0,3	0,2

У лютому–березні 2002 р., під час виборчої кампанії до парламенту, ця цифра зросла до 32,4%, 2005 р. – до 37,4%. Низький загальний рівень довіри політичним партіям і рухам в Україні можна пояснити з точки зору еволюції політичних партій на пострадянському просторі. Сучасні партії ростуть “корінням догори”, тобто формування партій не залежить від суспільних і класових інтересів народу, а створення політичних партій і рухів відбувається з ініціативи політичних функціонерів з допомогою великих фінансових “вливань”. Дана специфіка створення партій в країнах СНД відрізняється від створення партій в країнах Заходу, де партії формуються на певній соціальній базі, на основі класових інтересів і їхня ідеологія глибоко вкорінена в свідомості відповідних верств населення. У нашій державі, що характерно також для формування партій в інших пострадянських країнах завдяки спільній історії і геополітичній близькості, партії створюються центрами реальної влади “зверху”. Заявлена ідеологія існуючих в Україні партій не завжди відповідає їх реальній діяльності в законодавчому органі і не завжди спрямована на захист інтересів соціальних груп, які вони начебто представляють. Сучасні партії, на відміну від традиційних партій, мають різні форми організації – це і картельні, і всеохоплюючі, і електорально-професійні, і медіа-партії, і мінімальні, і харизматичні, і клієнталістські, і партії-бізнес-підприємства [3, с. 124–125]. Представлені форми організації партій відрізняються від традиційних тим, що діють як піар-агенства, не обтяжуючи себе великим партійним апаратом, а політичні програми й ідеологічна ідентифікація необхідні як передвиборча окраса, тобто майже не потрібні [3, с. 126]. Тому ставлення членів до своїх партій несе в собі не тільки і не стільки ідеологічне навантаження, скільки зацікавленість у здобутті влади заради власних інтересів і матеріальних благ. Досягнувши своєї мети, такі люди можуть вільно вийти з неї. Можливо, саме таке нове прочитання ролі партій і рухів породжує недовіру в суспільстві щодо альтруїстичності їхніх цілей у політичній діяльності. Негативне ставлення населення до політичних партій було виявлене під час обговорення проблем існування партій в Україні у ході групових фокусованих інтерв’ю (фокус-групах), проведених фірмою “Міжнародна фундація виборчих систем” (IFES): “Партії існують як засіб прийти до влади, здійснити власні егоїстичні наміри, виразити власні інтереси”; “Партії відіграють негативну роль в українському суспільстві: велика кількість партій робить їх неефективними; жодна з них не дає користі людям і не виконує своїх передвиборчих обіцянок; їх увага зосереджена на розв’язанні своїх власних проблем чи проблем лідера партії” [4, с.

30]. Таким чином, у політичному житті країни справді існує проблема формування політичних партій і рухів центрами реальної влади. Звернення до вітчизняних і зарубіжних досліджень формування політичних партій і рухів в країнах СНД зможе також розкрити чинники недовіри українського населення до цих політичних інституцій.

Теорія С. Роккана про формування моделі партійних систем в країнах СНД в деякій мірі пояснює тенденції формування політичних партій і рухів, що також характерно і для України. Якщо подивитися на ситуацію в країнах СНД з точки зору С. Роккана, то для цих країн характерна спільність формування політичної структури партій і рухів, оснований на географічно-регіональних чинниках і спільності соціокультурного простору. Тобто, при аналізі партійної системи необхідно брати до уваги процеси історичного оформлення партійної системи: конкуренцію в політиці, проведення загальних виборів, структуру опозиційних сил і точок розколу (кліважу) та місце в соціокультурному просторі [3, с. 358]. Звичайно, в кожній країні СНД існує своя специфіка виникнення політичних партій і рухів, але є спільний фундамент: усі вони були створені до розпаду чи після розпаду компартії як опозиційні до неї. Формування жорсткої централізованої політичної системи та монополія однієї партії створили культурні передумови для створення партій “згори”.

За період демократичних змін в Україні склалася суттєва конкуренція політичних партій і рухів, особливо боротьба загострювалася під час виборів. Потужним поштовхом до створення партій і рухів та кліважу стало проголошення незалежності України. Тобто, поряд з утворенням “здорових” демократичних тенденцій формування партійних структур в країні виникає проблема, яка може бути причиною недовіри українського народу, — це штучне створення партій і політичних рухів, в яких члени партії відіграють, так би мовити, роль запрошеної публіки, а не діючих акторів. Тому, можливо, саме ці чинники зумовлюють низьку довіру народу до партій.

Починаючи з 2002 р. ситуація починає покращуватись — 32,4% респондентів довірили б владу політичним партіям і рухам. Як видно з таблиці 1, це збільшення позитивно настроєних респондентів відбулося за рахунок тих, хто не довіряв владі, і тих, хто вагався. Рушієм цих позитивних змін стала активна ідеологічна передвиборча агітація, яка велася не тільки через ЗМІ, а й через численні виступи на зборах і мітингах лідерів чітко окреслених у політичному полі України партій і блоків провладного й опозиційного напрямів. Діяльність у парламенті політичних сил, обраних народом, не завжди відповідала виявленій їм підтримці, тому за результатами моніторингу можна побачити після виборів зменшення показників довіри. Найвищі показники — 37% опитаних, які довіряють владу політичним партіям і рухам, були зафіксовані після виборів президента України в лютому 2005 р.

Позитивна динаміка довіри політичним партіям із 2001-го по 2005 р. відображає, скоріше, рівень сподівань з боку електорату стосовно їхньої діяльності. Спочатку здавалося, що ця стабільність буде запорукою становлення певного типу партійної системи, яка до цього класифікувалась, за Дж. Сарторі, як система поляризованого плюралізму з вочевидь вираженими рудиментами фрагмен-

тованої системи [5]. Більшу довіру політичним партіям і рухам можна було констатувати як наближення до європейських систем парламентських демократій помірного плюралізму в законодавчому органі. Це означало б поступовий відхід від нестабільних коаліцій, які існують у період виборів, і надання ідеологічних симпатій вже відомим своєю діяльністю партіям і ідеологічним рухам. Але політична ситуація в українському парламенті, яка склалася після виборів у березні 2006 р., коли об'єдналися у єдину коаліцію партії не за ідеологічними мотивами, визначила, ймовірно, інший тип партійної системи у Верховній Раді України, який можна назвати автономізованою системою (побудованою на основі широкої коаліції) [6]. Дані моніторингу Інституту соціології НАН України за 2006 р. щодо довіри влади політичним партіям і рухам показали, що рівень довіри, так само як і недовіри, збільшився порівняно з опитуванням у 2005 р.: “так” – від 37,4 до 42,9%, “ні” – кількість відповідей залишилась такою самою – 23,4%, і зменшилася кількість респондентів, які вагалися з відповідями – із 42,1 до 33,7% опитаних. Визначення політичних позицій населення щодо довіри влади політичним партіям і рухам сприяє виявленню ставлення населення до нового можливого типу партійної системи в парламенті України.

Якщо розібратися, яке смислове навантаження несе в собі поняття довіри, то не треба зосереджуватися на довірі тільки ідеології, діяльності партій, а й, значною мірою, на довірі політичним лідерам, які представляють ці партії і рухи, тому що за певний період існування незалежності України багато виникало партій напередодні виборів і зникало, але більшість політичних лідерів заробили собі ім'я під час цих політичних змін у партійній системі, і тепер саме з ними асоціюють партію, а не навпаки.

На запитання моніторингу Інституту соціології НАН України “Чи є сьогодні в Україні політичні лідери, котрі можуть ефективно керувати країною?” у 1994 р. ствердно відповіли 18,5% респондентів. До 1999 р. кількість позитивних відповідей не перевищувала показників 1994 р. Рівень позитивних відповідей значно підвищився у 2002 р., перед виборами до Верховної Ради, коли у лютому 2002 р. ствердно відповіли 30,5% респондентів. Найвищої позначки за період проведення моніторингу Інституту соціології НАН України довіра населення політичним лідерам досягла у лютому 2005 р., коли “так” відповіли 50,5% респондентів. У 2006 р. кількість позитивних відповідей зменшилася до 42,7% опитаних. Позитивні відповіді респондентів в останні декілька років дають можливість стверджувати, що в Україні з'явилися політичні лідери, які мають значну підтримку населення. Значна довіра політичним лідерам, за даними моніторингу 2005 р., була пов'язана із подіями “помаранчевої революції”, коли на президентських виборах 2004 р. яскраві політичні особистості із протилежних політичних таборів проголошували курси розвитку країни: “помаранчеві” на чолі з В. Ющенком проголосили новий курс реформ, а “біло-блакитні” відстоювали старий. На той час ці два політичні курси і ці політичні лідери користувалися значною підтримкою українського населення. Зменшення позитивних відповідей у 2006 р. пояснюється передусім розчаруваннями, зумовленими різницею між обіцянками населенню під час “помаранчевої революції” та подальшою практичною діяльністю її політичних лідерів.

За концепцією М. Вебера, політичний лідер, окрім професійних якостей, набутих з досвідом роботи в парламенті, має володіти ще й харизматичними рисами, завдяки яким здобуває лідерське місце серед мас. Лідерські якості і професіоналізм у політиці лідер здобуває за допомогою демагогії, а потім — через роботу в комітетах, виступи й дискусії в парламенті. Кінцевою метою для справжнього політичного лідера, на думку М. Вебера, є робота в уряді і зайняття найвищих посад, де лідер зможе принести користь народу завдяки набутим професійним якостям [6, с. 223–224]. М. Вебер вбачав можливість формування лідерських якостей політика саме під час політичної і законодавчої діяльності в парламенті і науково обґрунтував зв'язок між поняттями “політичний лідер” і “народний депутат”. Звернувшись до концепції М. Вебера, ми спробуємо проаналізувати рівень довіри народним депутатам як політичним лідерам.

Довіра населення політичним лідерам у 2005 р., виражена в 50,5% після обрання Президентом України В. Ющенка, це також довіра і до політичних лідерів як представників Верховної Ради. Це було важливим показником демократичних змін, і, можливо, ці тенденції могли стати початком політичної стабільності. На жаль, політична ситуація в країні виявилася нестабільною. Зменшення частки позитивних відповідей респондентів у 2006 р. щодо існування ефективних політичних лідерів в Україні стало результатом хисткої політичної і економічної ситуації. Тобто, рівень довіри до політичних лідерів, як і до депутатів Верховної Ради України, істотно і прямо залежить від стану справ у державі.

На запитання “Чи можете Ви сказати, що обраний від Вашого округу до Верховної Ради депутат здатен виразити Ваші інтереси?” тільки в 1994 р. “так” відповіли 22,9% респондентів, з 1995 р. по 2005 р. частка позитивних відповідей не перевищувала позначки 13,4%. Відсоток респондентів, невпевнених у ролі депутата від округу як виразника їхніх інтересів, був найнижчим в 1997 р. — 25,1%, коли перед виборами до парламенту депутатам була виражена найбільша недовіра — 41,8%, а найвищі показники — в 1998 р., в рік виборів, — 43% респондентів. Це пов'язано із зміною системи виборів до парламенту: від мажоритарної, яка діяла до 1998 р., до мажоритарно-пропорційної, яка діяла з 1998 р. по 2006 р. З 1999-го по 2005 р. низький рівень довіри коливався в межах 35,3%–38,3% відповідей. У 2005 р. “не впевнений” відповіли 36,6%. Значна кількість (41,1%) респондентів у 2003 р. відповіли “ні”. У 2006 р. депутати до парламенту обиралися за пропорційною системою, тому запитання щодо довіри депутату від округу втратило сенс. Доволі стабільний низький рівень довіри населення депутатам Верховної Ради може бути результатом відчуття великої різниці в статусних позиціях між народом і народними обранцями, тому що депутатський мандат надає значні привілеї і депутатська кар'єра стає для більшості народних обранців соціальним ліфтом у досягненні влади і суспільних благ. Хоча проблемою отримання саме таких результатів може бути сама постановка запитання, де говориться не взагалі про всіх депутатів Верховної Ради, а лише про обраних від даного округу. Коли на запитання дається відповідь “я не знаю, хто був обраний”, і частка таких відповідей коливається від 15,8 до 29,4%, то існують певні причини таких результатів, зокрема низький рівень політичної культури частини населення України, бо ніхто не заважає будь-кому дізнатися про це, а також небажання самого депутата співпрацювати із своїми виборцями.

Невід’ємною умовою розвитку демократії в Україні, формування демократичної парламентської системи є існування багатопартійності (табл.2).

Таблиця 2

“Чи потрібна, на Вашу думку, Україні багатопартійна система?”, %

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Ні	29,8	34,3	31,3	35,5	39,7	42,3	42,7	43,1	50,8	45,3	42,6	35,7
Важко сказати	33,7	34,5	36,7	35,9	32,6	32,2	30,9	29,6	25,9	29,8	33,8	33,8
Так	36,1	31,1	32,0	28,6	27,5	25,4	26,4	27,3	22,7	24,3	23,2	29,9
Не відповіли	0,4	0,2	0,0	0,0	0,2	0,1	0,1	0,1	0,6	0,6	0,4	0,6

У січні 1991 р. 64% респондентів були згодні з тим, що для розвитку демократії в Україні необхідна наявність партій, тобто українське населення було готове до багатопартійності як ознаки демократичної системи [2, с. 56]. Заборона монополії компартії як єдиної партії в країні сприяла становленню багатопартійності. Як можна побачити із таблиці 2, за даними моніторингу Інституту соціології НАН України, починаючи з 1994 р. до виборів до парламенту 1998 р. частка респондентів впевнених у необхідності багатопартійної системи, перебувала в межах від 36,1 до 27,5% респондентів, коли вибори до Верховної Ради проходили не тільки за мажоритарною, а й за пропорційною системою. Після виборів 1998 р. частка тих, хто вважає багатопартійну систему необхідною, почала поступово знизуватись, а тих, хто вважає багатопартійну систему не потрібною, різко зростає з 39,7 до 50,8% у 2002 р., коли відбулися чергові вибори до парламенту. Можливо, причиною росту негативного ставлення є дезорієнтація в передвиборчих програмах і цілях партій та несприйняття необхідності такої кількості партій. Наприклад, число партій, представлених у Верховній Раді, у 1998 р. становило 21, а в 2002 р., на наступних виборах, 28 [4, с. 20]. Тому визначення Дж. Сарторі української партійної системи як фрагментованої відповідало ситуації в парламенті, де на той час кількість партій перевищувала 20. Блокування партій, які йшли на вибори 2002 р., дещо змінило ситуацію в політичних орієнтаціях населення України. Зокрема дещо знизилася негативне ставлення до багатопартійності в українському суспільстві з 2002-го по 2005 рік – з 50,8 до 35,7%.

У громадській думці таким чином склалися два взаємовиключні погляди: з одного боку – парламенту необхідна багатопартійність, яка відповідає демократичним перетворенням, з іншого – недовіра до партій та їх діяльності. Таке ставлення має в собі першопричину – значно зменшився рівень довіри до компартії, а партії з опозиційними програмами не змогли використати наданий шанс, щоб перевернути якнайбільше прибічників своєї ідеології. Політичний старт партій почався з низького рейтингу КПУ – приблизно лише 1% респондентів вважали її для себе близькою [2, с. 57]. З 1994-го по 1998 р. ситуація стосовно прибічників комуністичної ідеології покращилась порівняно з іншими політичними течіями, але показники залишалися низькими – найменші – 8,7% у 1995 р. і дещо покращились – 10,8% у 1997 р. Збільшення кількості прибічників серед електора-

ту комуністичної течії відбулося у 1998 р. – 21,9%. Поступово кількість прибічників почала зменшуватися і у 2005 р. досягла найменших показників за одинадцять років моніторингу – 7,4%. У прибічників інших політичних течій показники були не набагато вищими або значно нижчими і на 2005 р. вони становили: соціалістична – 12,9%, соціал-демократична – 13,9%, зелені – 2,7%, ліберальна – 1,2%, християнсько-демократична – 3,1%, національно-демократична – 10,2%, націоналістична – 2%, інші – 1,7%. Категорично відкинули всі течії 9,9% респондентів, остаточно не визначили своєї позиції 15,6%, і не розуміються на політичних течіях 19,3%. Така розпорошеність прибічників різних політичних течій свідчить про невисоку довіру до партій загалом.

При аналізі рівня довіри населення України народним депутатам Верховної Ради України I–IV скликань, політичним партіям та рухам важливо враховувати рівень і можливі наслідки недовіри партіям і політичним рухам, недовіри багатопартійній системі і депутатам Верховної Ради від певних регіонів, низького рівня довіри політичним лідерам і парламенту. Закріплення низького рівня довіри упродовж тривалого часу може досить негативно відбитися на взаємовідносинах “народ України – парламент”, на виробленні стійкого негативного стереотипу в оцінці населенням діяльності Верховної Ради України. Перспективи подальших розвідок у даному напрямку слід пов’язати з подальшими результатами моніторингу Інституту соціології НАН України та іншими соціологічними дослідженнями.

-
1. *Шульга М.О.* Динаміка образу Верховної Ради у громадській думці українського суспільства. Парламентаризм в Україні: теорія та практика // Матеріали між нар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-й річниці з дня проголошення незалежності України і 5-й річниці з дня прийняття Конституції України. – К.: Ін-т законодавства України Верховної Ради України, 2001. – С. 658.
 2. *Головаха Е.И., Панина Н.В., Пахомов Ю.Н. и др.* Политическая культура населения Украины : Результаты социологических исследований. – К.: Наук. думка, 1993. – С. 134.
 3. *Власть и элиты в современной России / Под ред. А.В. Дуки.* – СПб, 2003. – С. 415.
 4. *Політичний портрет України. Партії між минулими та майбутніми виборами.* – К.: “Демократичні ініціативи”, 2003. – С. 122.
 5. *Sartori G.* Theory of Democracy Revised. – New York, 1987. – Vol. I. – P. 126.
 6. *Білоус А.* Політичні об’єднання України. – К.: Україна, 1993. – С. 112.
 7. *Вебер М.* Политические работы. 1895–1919. – М.: Праксис, 2003. – С. 422.